

EBÛ HAYYÂN EL-ENDELÛSÎ'NİN DİLSEL İSTİŞHÂTLARA BAKIŞI

Abdulhamit TURGUT*

Öz

Arapçada bir ifade veya kaidenin doğruluğunu bir delil ile ispat etmek olan istişhâdın hangi delillerle yapılacağı konusu, dil âlimleri arasında dilin ilk dönemlerinden itibaren tartışılan bir konu olmuştur. Fakat dilcilerin genel kabulüne göre dildeki istişhâd: Kur'ân ve kırâatleri, Hadis, Arap kelamı ve zarûret halinde yapılmaktadır. Sarf, nahiv, tefsir, hadis, usûl-i fikh ve kelâm konularında yetişmiş olan, bu konularla alakalı birçok eser telif eden, bu çerçevede birçok meşhur öğrenci yetiştiren ve asıl çalışma alanı Arap dili ve grameri olan Ebû Hayyân el-Endelûsî(ö. 745/1344), istişhâd konusunda her ne kadar Basra dil mektebi ve Zâhiriyye mezhebinin görüşlerini takip etmişse de kendine özgü bir bakış açısına sahiptir. Çalışmada kırâatler ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra Ebû Hayyân'ın hangi kırâatlerle istişhâd yaptığı ve kırâatlerle istişhâd meselesindeki bakış açısı açıklanmıştır. Yine dilciler arasında tartışmalı bir konu olan hadis ile istişhâd meselesini ayrıntılı bir şekilde ele alıp konu ile alakalı Ebû Hayyân'ın görüşü anlatılmıştır. Ayrıca nesir ve şiirden oluşan Arap kelamı ve zarûret açıklandıktan sonra Ebû Hayyân'ın bu konulardaki bakış açısı serdetmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Ebû Hayyân, İstişhâd, Kırâatler, Hadis, Arap Kelamı, Zarûret.

ABU HAYYAN AL-ANDELUSI'S PERSPECTIVE ON LINGUISTIC EVIDENCE

Abstract

The issue of istişhâd, which is to prove the correctness of a statement or rule in Arabic with an evidence, has been a subject that has been discussed among language scholars since the first periods of language emerged. However, according to the general acceptance of linguists, istişhâd in the language: The Qur'an and its recitations are made with Hadith, Arabic theology and necessity. Ebû Hayyân al-Andalusi (d. 745/1344), who was educated in the subjects of consumables, syntax, tafsir, hadith, usûl-i fikh and kalam, wrote many works related to these subjects, trained many famous

students in this context, and whose main field of study was Arabic language and grammar. Although he followed the views of the Basra language school and the Zahiriyya sect, he has a unique point of view on istishhad. In the study, after giving general information about the recitations, Abu Hayyan's point of view on the issue of istishhad with qira'ats and with which qira'ats was explained. Again, the issue of hadith and istiṣhād, which is a controversial issue among linguists, is discussed in detail and the opinion of Abu Hayyan on the subject is explained. In addition, after explaining the Arabic word and necessity, which consists of prose and poetry, Abu Hayyan's point of view on these issues was tried to be revealed.

Keywords: Arabic language, Abu Hayyan, Istiṣhād, Recitations, Hadith, Arabic Sentence, Necessity.

GİRİŞ

İstiṣhād (استيْشَاد) kelimesi, ṣ-h-d (شهد) kökünden türemiş istifal babından mastardır. Kökü itibarıyla; hazır olmak, şahit getirmek, şahit göstermek, şahit olmak; görmek, öğrenmek; belirlemek; kesin haber vermek ve bildirmek manalarına gelmektedir.¹ Bir terim olarak İstiṣhād kelimesinin anlamı ise; Arapça bir ifadenin veya bir kaidenin doğruluğunu naklî bir delil ile ispat etmektir.² Arap dilinde dil kurallarını belirlemek için delil getirmek anlamında kullanılan istiṣhadın Arap gramer alimlerinde hangi delillerle yapılacağı ihtilafli bir mesele olarak dilin ilk dönemlerinden beri tartışıla gelmiştir. Şüphesiz nahiv alimleri bu hususa dair bir çok çalışma kaleme almıştır. Bu çalışmalardan birisi de asıl çalışma alanı Arap dili ve grameri olan Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin dilsel istiṣhâda olan bakış açısıdır. Gerek Arap aleminde olsun gerek ülkemizde olsun Ebû Hayyân'ın bu konudaki bakış açısını ele alan çalışmalar olmuştur. Söz konusu çalışmalara baktığımızda bazıları geniş bir şekilde konuyu ele almış diğer bazıları da konuyu dar ve sadece bir delili ele alarak konuya değinmiştir. Çalışmamızda Endülüslü dil alimi Ebû Hayyân'ın bu konudaki bakış açısını özet bir şekilde ele aldık. Asıl konumuza geçmeden önce Ebû Hayyân'ın kısaca hayatından bahsetmekte fayda vardır.

¹ Ebü't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-muhîṭ*, thk. Muhammed Neîm el-Arkasûsî, (Beyrut-Lübnan, Muessetü'r-risâle, 2005/1426), s.292; Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 3/238-242.

² Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1997/1418), 1/5; İsmail Durmuş, "İstiṣhād", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/396-397.

1.Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Kısaca Hayatı

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344)³Gırnata'da Abdülhak b. Ali el-Ensârî'den(740/1339) ifrad ve cem' yoluyla kırâat-i seb'a okumuştur. Ebü'l-Hasan el-Übbezî (680/1281), Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhim b. Zübeyr (ö. 708/1308), İbn Ebi'l-Ahvas (ö. 679/1280) gibi hocalardan Arapça dersleri almıştır. Sarf, nahiv, dil, tefsir, hadis, usûl-i fikh ve kelâm konularında yetişmiş olan Ebû Hayyân'dan ders alanlar arasında Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1370) ile babası Takıyyüddin es-Sübkî (ö. 756/1355), Cemâleddin el-İsnevî (ö. 772/1370), Selâhaddin es-Safedî (ö. 764/1363), Bahâeddin İbn Akîl (ö. 769/1367), Sefâkusî (ö. 742/1342), Sirâceddin el-Bulkînî (ö. 805/1403) ve İbnü'l-Lebbân(ö. 749/1349) gibi âlimler vardır. Türkçe, Farsça, Habeşçe ve Himyerî dilini de bilen, bu dillere dair eserleri olan Ebû Hayyân daha çok Arap dili ve grameri alanlarında ün yapmış, nahivde Basra ekolünün görüşlerini benimsemiş ve bu ekolün öncülerinden Sîbeveyhi'nin güçlü bir savunucusu olmuştur. 28 Safer 745'te (11 Temmuz 1344) Kahire'de vefat etmiş ve ertesi gün Sûfiyye Mezarlığı'na defnedilmiştir. Ebû Hayyân'ın kıraat ilminde on beş, tefsirde üç, hadiste iki, fıkhıta beş, edebiyat alanında on bir, çeşitli dillerle (Arapça, Farsça, Türkçe, Habeşçe vb.) ilgili olarak yirmi altı, tarih sahasında dokuz olmak üzere yetmişten fazla eser yazdığı kaydedilmekte olup bunlardan günümüze ulaştığı bilinenler yirmi civarında olduğu düşünülmektedir. ⁴

2.Nahiv Delilleri

Arap dili genel olarak altı ilimden oluşmaktadır. Bunlar; Lugat (sözlük), nahiv, sarf, maanî, beyân ve bedî' ilimleridir. Abdulkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682), "İlk üç ilmin kaideleri oluştururken sadece Arap

kelamı ile istişhâta bulunabilir. Diğer ilimler ise, akla ve manaya dayalı oldukları için Arap kelamı ve acem kelamı ile de istişhâd yapılabilmektedir."⁵ Dolayısıyla ilk üç ilmin kaideleri oluştururken dilciler arasında ihtilaf yaşanmıştır. Genel olarak Arap dilinde kendileri ile istişhat yapılabilen nahvî deliller dört tanedir. Kur'ân ayetleri ve kıraatler, Peygamberimizin hadisleri, Arap kelamı olarak değerlendirilen şiir-nesir ve zarûrettir. Bunlardan hangileri ile istişhâd yapılacağı konusunda nahiv ekolleri arasında ihtilaf vardır.⁶ Söz konusu deliller ve onlarla ilgili ihtilaflara değinildikten sonra, konu ile alakalı Ebu Hayyan'ın bakış açısı ele alınacaktır.

2.1. Kur'ân Ayetleri ve Kırâatler

³ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî.

⁴ Geniş bilgi için Bk. Mahmut Kafes, "Ebû Hayyân el-Endelüsî" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/152-153.

⁵ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/5.

⁶ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/5-15.

قِرَاءَةٌ kelimesi Arap dilinde k-r-e أ قَرَّ kök filinden türemiş bir mastardır. Okumak ve toplamak anlamlarına gelir.⁷ Kırâat kelimesinin terim anlamına baktığımızda ise ünlü sözlük sahiplerinin bu konuda birbirine yakın tanımları bulunduğu görülmektedir. Rağıp el-İsfahânî (ö.425/1071); “Kur’an-ı okurken harf ve kelimeleri birbirine eklemeye denilir”⁸ şeklinde tanımlamıştır. Ebu’l-Bekâ (ö.1094/1683)ise; kırâatı “Kur’an okurken kelime ve harflerin bir kısmını diğerine eklemek ve katmak”⁹ şeklinde tanımlarken; İbnü’l-Cezerî’nin (ö.833/1429) kırâat tanımı daha kapsayıcı ve kuşatıcıdır. Onun kırâat tanımı ise: “Kur’an-ı Kerim lafızlarının keyfiyetini ve bunların farklı okunuşlarını, râvilerine nispet etmek sûretiyle bildiren ilim dalı” şeklindedir.¹⁰

Kur’an kırâatleri ile istişhâd konusunda nahiv âlimleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. Basra dil mektebine mensup olanlar, nahiv kaidelerini oluştururken kırâatleri bir delil olarak itibar etmezler. Bilakis belirledikleri kaide ve kıyaslarına uygun olmayan kırâatleri, mütevâtir ve Kurrâ-ı seb’adan dahi olsa kabul etmezler. Kûfe ekolüne mensup dilciler ve İbn Mâlik (ö. 672/1273) ise, nahiv hükümlerini ve onlara kıyas yaparken kırâatleri bir nahiv delili olarak kabul ederler. Öyle ki şâzz olan kırâatleri bile kabul etmektedirler. Örneğin İbn Mâlik bir A’rabî’nin şâzz olan şu kırâatını صِرَاطٌ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “Nimetine erdirdiklerinin yoluna;”¹¹ değerlendirirken, الَّذِينَ kelimesinin ام harfini şedde ile değil tahfif ile okumasını kıyas yapıp bütün ism-i mevsullerdeki lam’ların tahfif ile okunabileceğini savunmuştur. Görüldüğü gibi İbn Mâlik bu kırâatın sahih olup olmadığına ve güvenilir bir kişiden rivayet edilip edilmediğine bakmaksızın kabul etmiştir.¹² Ebû Hayyân ise, iki ekol arasında bir çizgide bulunmaktadır. Basralılar gibi oluşturdukları kaide ve kıyas yaptıklarına uymayan bütün kırâatleri reddetmemiş, aynı şekilde Kûfeliler ve İbn Mâlik gibi şâzz kırâatleri toptan kabul etmemiştir.

Ebû Hayyân, kırâatlerin içerisinde Arap dilinin kurallarına uygun olanlar olduğu gibi Arap dilinin kurallarına uygun olmayanların da bulunduğunu kabul etmektedir. Ebû Hayyân, bütün kırâatleri tahlile tabi tutulmadan kabul etmenin doğru olmadığını savunmuştur. Kırâatlerin sahih

⁷ İbn Manzur, *Lisânü’l-Arap*, “k-r-e” mad. 1/ 128.

⁸ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredât*, thk. Muhammed Seyyid el-Keylânî, (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Marife, ts.), “kre” maddesi. 402.

⁹ Ebu’l-Bekâ Eyüp b. Mûsâ el-Hüseyinî el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş, Muhammed Medâr, (Dimaşk: Muessesetu’r-risâle, 2012/1433), 703.

¹⁰ Ebu’l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed, İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-Mukriîn ve Mürşidü’t-Tâlibîn*, thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd, (Kahire: Dâru’l-Afâki’l-Arabiyye, 2010), 39.

¹¹ El-Fâtihâ 1/7.

¹² Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *İrtişâfü’l-d-darab min lisâni’l-‘arab*, (Kahire: Mektebetu’l-hancî, 1998-1418), 117.

ve güvenilir bir rivayet ile gelenlerini kabul etmek gerektiğini söyler. Bu nedenle kırâat-i seb'a'ya itimat eder ve bu kırâatlerde bulunan kullanımlara göre -bunlar nahivcilerin kâidelerine ve görüşlerine ters düşse bile- kâideler ortaya koyar veya tercihte bulunur. Ebû Hayyân'a göre, kırâatlerin en sahîh ve güvenilir olanı kırâat-i seb'adır.¹³ Bu kırâatlere ters düşen nahiv âlimlerini tenkit etmiştir. Söz konusu kırâatler için şöyle demektedir: "kırâat-ı seb'a ile okuyan birisi hiçbir şekilde okuyuşu reddedilmez ve şâzz olarak nitelendirilemez."¹⁴ Ebû Hayyân söz konusu kırâatlere aşırı önem vermesi nedeniyle her bir kırâat için bir kitap telif etmiştir. en-Nâfi' fî Kırâati Nâfi'¹⁵, el-Esîr fî Kırâati İbn Kesîr¹⁶,

El-Mevridu'l-ğamr fî Kırâati Ebî 'Amr¹⁷, el-Muznu'l-hâmir fî kırâati İbn 'Âmir,¹⁸ er-Ravdu'l-bâsim fî kırâati 'Âsım,¹⁹ er-Ramze fî kırâati Hamza,²⁰

en-Nâî fî kırâati'l-kisâî²¹ ve yedi kırâat için 'İkdu'l-leâlî fî'l-kırâati's-seb'il-'avâlî isminde tek bir kitap telif ettiği de kaynaklarda geçmektedir.²²

Ebû Hayyân sadece yedi kırâat'a itimat etmemiş bilakis kendi bakış açısına göre rivayeti sahîh olan kırâatlere de önem vermiştir.

Örneğin kırâat'ı 'aşere'nin sekizincisi ve Medine kurrâ'nın reisi sayılan Ebû Ca'fer el-Medenî (ö. 130/747-48), kırâat'ı aşere²³'nin dokuzuncusu olan Mütevâtir kırâat imamlarından Ya'kûb b. İshak el-Hadramî'yi (ö.205/820) ve diğer birçok kırâat'ı kabul etmiştir.²⁴

Ebû Hayyân kırâat-ı seb'ada bulunan kırâati, rivayet eden kişi adil ve güvenilir olduktan sonra rivayet edenin Basralı veya Kûfeli olması onun için fark etmemekteydi. Söz konusu kırâati kabul eder ve aralarında herhangi bir tercihte bulunmazdı. Ebû Hayyân'ın bu konuda Kûfe dil mektebinin önemli

¹³ Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza b. Habib ve Kisâî'nin kırâati kırâat-ı seb'a olarak adlandırılmıştır.

¹⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Hem'hul-hevami'*, (Mısır: Matbaatu's-saade, 1909/1327), 2/55.

¹⁵ Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-arnavût-Turkî Mustafâ, (Beyrut-Lübnan: Dâru ihyai't-Turâsi'l-Arabî, 2000-1420), 5/184.

¹⁶ Safedî, *el-Vâfi*, 5/184.

¹⁷ Ahmed b. Muhammed, el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb min ğusni'l-endelus er-ratîb*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 2/552.

¹⁸ Bağdatlı İsmâil Paşa(1839-1920), *Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1955), 2/153.

¹⁹ Safedî, *el-Vâfi*, 5/184.

²⁰ İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-ârifîn*, 2/ 153.

²¹ İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-ârifîn*, 2/152.

²² Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, thk. Âdil Ahmed-Alî Muavved, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1993-1413), 1/90.

²³ Yukarıda bahsettiğimiz yedi kırâat ve Ebû Ca'fer el-Kârî, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm ile birlikte on kırâat'a denilmektedir.

²⁴ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*,1/109.

simalarından biri sayılan Sa'leb'in(ö. 291/904) metodunu takip ettiğini görüyoruz. Örneğin مَنْ يُصْرَفُ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ “O gün kim azaptan kurtarılırsa gerçekten Allah onu esirgemiştir.”²⁵ âyette geçen يُصْرَفُ fiilini Ebû Bekir, Hamza ve Kisâî مَنْ يُصْرَفُ şeklinde ma'lûm fiil kalıbıyla okumuşlardır.²⁶ مَنْ istifham ismi mukaddem mef'ûl, يُصْرَفُ fiilinde ise Allah'a isnat edilmiş müstetir bir zamiri fâil olarak belirlemişlerdir. Yine Kurrâ-ı seb'adan bazı imamlardan مَنْ يُصْرَفُ mechûl fiil kalıbı şeklinde okuyanlar da olmuştur.²⁷

Yukarıda vurgulandığı gibi bu durumda fiilin fâili Allah'tır. Îcâz(kısaltma)'ın gerçekleşmesi ve fâil'in belli olması nedeniyle fâil hazfedilmiştir. Nahiv âlimleri bu iki kırâat arasında tercih yapma konusunda tartışmışlardır. Kâsım b. Sellâm el-Herevî (ö. 224/838), Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) ve Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987) bina ma'lûm fiili tercih etmişlerdir. Dayanakları ise, bu ayetten sonra gelen فَقَدْ رَحِمَهُ ifadesindeki fiilde bulunan ve الله lafzına dönen zamire isnat edilmiştir. Dolayısıyla fiil fâil olan zamire isnat edilirken, her iki fiilde de bir birliktelik meydana gelir ve buna göre azabı çevirme işi Allah'a isnat edilmiş olur. Taberî (ö. 310/923) gibi âlimler ise, mechûl fiil sigâyla okunmasının delilini şu şekilde açıklamışlardır; mechûl fiil ile okunduğunda cümlede daha az zamir kullanılmış olur ve bu nahivde istenen bir durumdur. Her iki durumda da mana bir olup ihtilaf lafız ile ilgilidir.²⁸

Ebû Hayyân'ın görüşü bu konuda mütevâtir olan iki kırâat arasında tercihin yapılmaması yönündedir. Zira bu konuda kendisini takip ettiği Sa'leb'in şu sözünü aktararak görüşünü belirtmiştir; “Kurrâ-ı seb'a eğer bir ayetin i'rabı konusunda ihtilaf etmişlerse, biz hiçbirisini diğerine tercih etmeyiz. Fakat insan sözü böyle değildir. Biz insanların daha güçlü olan sözlerini tercih ederiz. Bu konuda Sa'leb bizim için örnektir. Zira nahvî iyi bilen, dindar ve güvenilirdir.”²⁹

Ebû Hayyân şu ayetin tefsirinde de bu konudaki kanaatini dile getirmiştir; غُرْفَةً إِلَّا مَنْ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ “Eliyle bir avuç alan müstesna”³⁰ Ebû Amr غُرْفَةً kelimesindeki “fa” harfinin harekesini fetha ile okumuştur. Diğer kırâat imamları harekeyi damme ile okumuşlardır. Ebû Alî damme kırâatini tercih etmiş, Taberî ise fetha kırâatini tercih etmiştir. Müfessirlerin ve nahiv âlimlerinin iki kırâat arasındaki tercihleri doğru değildir. Zira bütün kırâatler

²⁵ el-En'âm, 6/16.

²⁶ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 4/91.

²⁷ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 4/91.

²⁸ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 4/92.

²⁹ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 4/92.

³⁰ el-Bakara, 2/249.

sahîh olup Resulullah'tan (s.a.v.) rivayet edilmiş ve Arap dilinde her birinin yeri vardır. Bir kırâati diğerine tercih etmek mümkün değildir.”³¹

Ebû Hayyân kırâatlere olan bakışını *el-Bahru'l-muhît* kitabında açıklamış, kurrâ-ı savunmuş ve onları yanlışlıkla suçlayanları en ağır şekilde eleştirmiştir. Örneğin *وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاءَهُمْ* “Bunun gibi, ortakları, müşriklerden birçoğuna çocuklarını öldürmeyi iyi bir şey gibi gösterdi”. Kurrâ'dan İbn Âmir, ayette geçen *قَتَلَ* kelimesini merfû, *أَوْلَادِهِمْ* kelimesini mensup *شُرَكَاءَهُمْ* kelimesini mecrûr okuyarak *قَتَلَ* için muzafun ileyh yapmıştır. Zarfın dışında bir kelimeyle muzâf ile muzâfun ileyhiyi birbirinden ayırmıştır. Bu konu nahiv âlimleri arasında ihtilafıdır. Basra ekolüne mensup mutekaddimûn ve müteahhirûn âlimlerin tamamı bu durumu sadece şiir zaruretiinde caiz görmüşlerdir. Şiirin dışındaki yerlerde caiz görmemişlerdir. Basralıların dışındaki bazı nahiv âlimleri bu durumu sadece şiir zaruretiinde değil ihtiyaç duyulan her yerde caiz görmüşlerdir. Ebû Hayyân da bu görüştedir. Zira yukarıdaki kırâatin mütevâtir, Arapçayı en iyi bilen İbn Âmir gibi bir kırâat imamına nisbet edilmesi, onu Osman b. Affân'dan rivayet etmesi ve Arapçada birçok şiirde geçmesi nedeniyle caiz olması için yeterli nedenlerdir.³²

Ebû Hayyân, ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) “Muzâf ile muzâfun ileyh arasına bir fasılanın girmesi şiir zarureti dahi olsa hoş karşılanmaz, nasıl olurda belagat ve güzelliğiyle mucize olan Kur'anda bu durum olabiliyor” şeklindeki açıklamasını sert bir şekilde eleştirmiştir. “nasıl oluyor da Arap olmayan ve nahiv ilminde zayıf olan birisi, aslen Arap olan ve kırâati mütevâtir olan birini hata yapmakla itham edebiliyor.

Doğuda ve batıda Allahın kitabını nakleden ve bütün Müslümanlar tarafından kabul gören kırâat imamları hakkında sû-i zanda bulunabiliyor.”³³ Aynı şekilde Ebû Alî el-Fârisî'nin “bu kırâatin Arapçada kullanışı az ve yanlıştır. Keşke İbn Âmir bundan vazgeçseydi. Zira nahiv âlimleri muzaf ile muzafun ileyh arasına zarfın dahi girmesine cevaz vermemişlerdir. Sadece şiir zaruretiinde buna müsaade etmişlerdir” şeklindeki eleştirisine de karşı çıkmış ve şöyle demiştir; “Araplarda muzaf ile muzafun ileyh arasına cümlenin girdiği örnekler bulunmaktadır. Örneğin *هُوَ غُلَامٌ إِنْشَاءَ اللَّهِ أُخِيكَ* “O senin kardeşinin hizmetlisidir inşaallah” görüldüğü gibi terkipteki *إِنْشَاءَ اللَّهِ* cümlesi muzaf ile muzafun ileyh arasına girmiştir. Ayette geçen ise bir kelimedir araya girmesi daha evladır.”³⁴ İbn Cinnî de “Arap dilinde böyle bir şey geldiğinde, onu söyleyen kişinin fasih biri olup olmadığını araştırırız. Eğer bu kişi fasih ve

³¹ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 2/274-275.

³² Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 4/231-232.

³³ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 4/231-232.

³⁴ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 4/231-232.

söylediği şey kıyas'a uygun ise, buna hüsnü nazar ile bakılır. Nitekim bu durum eski bir Arapça lehçede var olmuş daha sonra unutulmuş ve eseri kalmamış olabilir" sözü, söylediğimiz durumu desteklemektedir.³⁵Kısaca anlatmak gerekirse Ebû Hayyân'a göre, nahiv âlimlerinin bir kırâati kabul etmemesi, söz konusu kırâat sahîh ve mütevâtir olduktan sonra, herhangi bir şey ifade etmemektedir.

2.2. Hadis

Bu konu başlığı altında genel olarak nahivde hadisle istişhâd konusu ele alınacak ve sonra Ebû Hayyân'ın bu konudaki bakışı değerlendirilecektir.

2.2.1. Nahivde Hadisle İstişhâd

Kur'ân-ı Kerîm, herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar geldiği için Arap dilinin istişhâd yapılan kaynakları arasında birinci sırada yer almaktadır. Bu konuda nahiv âlimlerinin icmâ-ı vardır.³⁶ Fakat hadislerin istişhâd olarak kullanılmasında söz konusu icmâ görülmemektedir. Genel olarak hadis ile istişhâd konusuna baktığımızda eskiden beri nahiv âlimleri bu konuya sıcak bakmamışlardır. İlk dönem Basra ekolüne mensup âlimler ile Kûfe ekolünün önemli simaları, daha sonra gelen iki ekolün mutekaddimûn ve müteahhirûn dönemi âlimleri, Bağdat ve Endülüs dil âlimleri hadis ile istişhâtta bulunmamışlardır. Bu bakış açısını savunan dâilcilerin başında İbn Dâi'(ö. 680/ 1281) ve Ebû Hayyân gelmektedir. Hadis ile istişhâd hususunda Şâtibî (ö. 790/ 1388) ve Suyutî (ö. 911/ 1505) gibi orta bir çizgide bulunan nahiv âlimleri olduğu gibi, bu konuda mutlak olarak hadis ile istişhâdı kabul eden dâilciler arasında, İbn Mâlik ve İbn Hişâm (ö. 761/1360) gibi âlimler de bulunmaktadır.³⁷

Kısaca anlatmak gerekirse hadis ile istişhâd hususunda nahiv âlimlerini üç grupta toplayabiliriz. Hadis ile istişhâdı reddedenler, hadis ile istişhâdı kabul edenler ve hadis ile istişhâdı bazı şartlar dahilinde kabul edenlerdir. Şüphesiz her grubun illeri sürdükleri dayanakları mevcuttur. Şimdi de her grubu özet bir şekilde inceleyelim.

2.2.2. Hadis İle İstişhâdı Reddedenler

Yukarıda da değindiğimiz gibi, ilk dönem Basra ekolüne mensup âlimler ile Kûfe ekolünün önemli dil bilginleri, daha sonra gelen iki ekolün mutekaddimûn ve müteahhirûn dönemi âlimleri, Bağdat ve Endülüs dil âlimleri hadis ile istişhâtta bulunmamışlardır. Bu bakış açısını savunan dâilcilerin başında İbn Dâi'(ö. 680/ 1281) ve Ebû Hayyân gelmektedir. Hadis ile

³⁵ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 4/231-232.

³⁶ Süyûtî, *el-İktirâh*, thk. Abduhakîm'Atiyye (Dimaşk: Dâru'l-Beyrutî, 2006-1427), 39-40.

³⁷ Bağdâdî, *Hizâne*,1/9-12; Süyûtî, *el-İktirâh*, 21.

istişhâdı kabul etmemelerinin nedeni, hadis lafızlarının Resulullahın (s.a.v.) kendi lafızları olduğuna dair güvenlerinin olmamasıdır. Zira eğer güvenleri olsaydı hadisi de Kur'an-ı kerim gibi kullî kaidelerin istinbatı için delil olarak kullanırlardı. Onların hadislerin lafızlarına güvenmemelerinin iki sebebi vardı; birincisi hadis ravilerinin mana ile rivayeti caiz görmeleri, ikinci neden ise, Hadislerde lahn gerçeğinin çok olmasıdır. Çünkü ravilerin çoğu Arap olmayan ve nahiv ilmini bilmeyen kişilerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla naklettikleri rivayetlerde lahn olgusunun oluşması kaçınılmaz oldu. Tabî ki Resulullah (s.a.v.) Arapların en fasihi idi. Konuştuğu lafızlar en fasih ve meşhur olanlarıydı. Fakat hadislerde gelen ve nahiv kaidelerine uymayan ve yanlış olan lafızlar, Resulullahın (s.a.v.) değil bilakis Arap olmayan ve Arapçayı bilmeyen ravilerin hatalarıydı. ³⁸ Ebû Hayyânın hocası olan İbn Dâî' konuyla alakalı *Şerhu'l-Cümel* adlı eserinde şöyle der; "hadislerin mana ile rivayet etmenin caiz olması, Sibeveyhi ve diğer nahiv âlimlerinin hadis ile istişhâdı red etmelerine sebep olmuştur. Eğer böyle bir cevaz olmasaydı, Hadis de Kur'an gibi dil'in kaidelerinin istinbatında delil olarak kabul edilecekti".³⁹

2.2.3. Hadis İle İstişhâdı Bazı Şartlar Dâhilinde Kabul Edenler

Hadislerle istişhâd konusunda orta yolu takip eden grup ise Ebû Hayyân ve İbn Mâlik arasında bir yerde durmuşlardır. Bu grubun başını Şâtibî çekmektedir.⁴⁰

Şâtibî hadislerle istişhâdı, sadece lafızlarına itina gösterilenlerle yapılabileceğini vurgulamıştır. "Nahiv âlimlerinden bazıları hadis ile istişhâta bulunmazlar, hâlbuki onlar topuklarına bevl eden, azgın ve sefih olan Arapların kelamı ve içerisinde müstehcenlik barındıran şiirleriyle istişhâta bulunuyorlar. Bunun nedeni, Arap kelamı ve şiirleri rivayet edilirken lafızlarına itina gösterilmesiydi. Hadisler ise mana ile rivayet edildiği için lafızlarına pek itina gösterilmemiştir".⁴¹

Şâtibî, hadislerin iki şekilde rivayet edildiğini savunmuştur. Birinci kısım, manasına ehemmiyet verilen lafzına ehemmiyet verilmeyen hadislerdir. Bu tür hadislerle istişhâd yapılması uygun görülmemiştir. İkinci bir kısım hadis ise, özel bir durumdan dolayı onu nakleden râvî lafzına önem vermiştir. Örneğin Hz. Peygamber'in (a.s.) fesâhat ve belagâtını anlatan hadisler, Vâil b. Hucr (ö.51/671(?)) ile diğerlerine gönderdiği mektuplar ve Nebevî meseller (özlü sözleri)dir. Bu tür hadislerle Arap dilinin kaide ve hükümlerini ispat etmek için istişhâd yapılabilir. Şâtibî, İbn Mâlik bu zorunlu ayırımı yapmadan mutlak olarak hadislerle istişhâta bulunduğunu, belki de İbn Mâlik'in

³⁸ Süyûtî, *İktirâh*, 43-46; Bağdâdî, *Hizâne*, 1/9.

³⁹ Süyûtî, *İktirâh*, 44.

⁴⁰ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/10.

⁴¹ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/13.

hadislerin mana ile rivayet edilmediği görüşünü kabul ettiğinden yanılmıştır. Halbuki bu görüşün çok zayıf bir görüş olduğunu savunmuştur.⁴²

Bu şekilde Şâtibî, Ebû Hayyân ve onun görüşünde olanların metoduna tamamıyla uymamıştır. Onlardan farklı bir yol izlemiştir. Şâtibî ile aynı bakış açısını paylaşan bir diğer isim ise Süyûtî'dir. el-İktirâh adlı eserinde şöyle demektedir; “Hz. Peygamber’in (a.s.) sözlerine gelince, aynı lafızla ondan rivayet edilenle istişhâd yapılır. Ancak bu şekilde gelen rivayetler çok azdır genellikle hadisler mana ile rivayet edilmiştir. Hadislerin tedvini yapılmadan önce aslen Arap olmayanlar tarafından işlenmiştir. Bu işlenme esnasında hadisler bazı ilaveler, kısaltmalar, takdim, tehir ve tebdil gibi arızî durumlar meydana geldi. Bu sebepten dolayı bir hadisin farklı lafızlarla rivayet edildiğini görüyoruz. İbn Mâlik’in bu tür hadislerle nahiv kaidelerini tespit etmesi doğru değildir.”⁴³

2.2.4. Hadis İle İstişhâdı Şartsız Kabul Edenler

İbn Mâlik, İbn Hişâm ve ed-Demâmînî (ö. 827/1424) gibi nahiv âlimleri hadis ile istişhâdı caiz görmüşlerdir. Telif ettikleri kitaplarında birçok hadis ile istişhâtta bulunmuşlardır. ed-Demâmînî, Ebû Hayyân’ın İbn Mâlik’i bu konuda eleştirmesine karşı çıkmış ve şöyle cevap vermiştir; “Belki de İbn Mâlik ve diğerlerinin istişhâtta buldukları hadisler, değişikliğe uğramayanlardandır. Zira bir şeyde asıl olan değişikliğin olmamasıdır. Özellikle hadisleri nakleden râvîlerin zabt vasfına sahip olmaları hadislerde değişikliğin çok az olduğunun bir işaretidir. Ayrıca hadisçilerden mana ile rivayete cevaz verenler, sürekli bunu yapın anlamında olmayıp nadir durumlarda olabileceğine cevaz vermişlerdir. Mana ile rivayetin caiz olduğu zamanlar, tedvin ve kitaplaştırmanın olmadığı dönemdir. Tedvin ve kitaplaştırma gerçekleşikten sonra mana ile rivayete hiçbir hadisçi cevaz vermemiştir. Bu tedvin ve kitaplaştırma dil’in bozulmadığı ilk dönemlerde gerçekleşmiştir.”⁴⁴

Demâmînî’nin bu sözleri, İbn Mâlik ve hadislerle istişhâdı mutlak olarak kabul edenlerin delillerini özetlemektedir. Zira Demâmînî hadislerin lafızlarında fazla bir değişikliğin yaşanmadığını çünkü hadislerin mana ile rivayet edilebileceğinin cevazının verildiği dönem, Arapların arasına yabancıların karışmadığı ve dillerinin bozulmadığı dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde hadisler tedvin edilmiş ve lafızları ile birlikte muhafaza altına

⁴² Bağdâdî, *Hizâne*, 1/13.

⁴³ Süyûtî, *İktirâh*, 43; Bağdâdî, *Hizâne*, 1/13.

⁴⁴ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/14-15.

alınmışlardır. Nahiv âlimlerinin söz konusu hadislerle istişâta bulunmalarında herhangi bir sakınca bulunmamalıdır.⁴⁵

Hadislerle istişâd hususunda nahiv âlimleri arasındaki ihtilafı açıkladıktan sonra, şimdi de Ebû Hayyân'ın hadis ile istişâd konusundaki bakışını, kitaplarında hadislerle istişâd yapıp yapmadığını ve yapmışsa nasıl ve kadar yapmıştır onu açıklamaya çalışacağız.

2.2.5. Ebû Hayyân'ın Hadislerle İstişâd'a Bakışı

Ebû Hayyân hadis ile istişâdı kabul etmeyen dilcilerin başında gelir. Ebû Hayyân, Arap dilinin kaide ve hükümlerini istinbat ve kıyas yoluyla ortaya çıkaran, Ebû 'Amr b. el-'Ala' el-Mâzinî (154/771), 'İsâ b. 'Umer es-Sakafî (149/766), Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796) gibi ilk dönem Basra ekolüne mensup âlimler ile Ebu'l-Hasen 'Alî b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) ve 'Alî b. el-Mubârek el-Ahmer (194/810) gibi Kûfe ekolünün önemli simaları, daha sonra gelen iki ekolün mutekaddimûn ve müteahhirûn dönemi âlimleri, Bağdat ve Endülüs dil alimleri hadis ile istişâta bulunmamışlardır.⁴⁶

Bunun birinci nedeni hadisçilerin mana ile rivayeti caiz görmeleridir. Resulullah (s.a.v.) zamanında bir tek lafız ile söylenmiş bir hadis, daha sonraki zamanlarda birçok lafız ile nakledildiğini görüyoruz. Örneğin mehir'in belirlenmesi ile ilgili hadis birçok şekliyle bize nakledilmiştir. "Sende olan Kur'ân'la onu sana nikâhladım" manasındaki hadis " أَنْكَحْتُهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ " ⁴⁷ " مَلَكَتُهَا بِمَا مَعَكَ " ⁴⁸ " زَوَّجْتُكَ بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ " ⁴⁹ birbirinden farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. Biz kesin biliyoruz ki Resulullah'tan (s.a.v.) tek bir lafız ile söylenmiştir. Hadisleri rivayet edenler için mana önemli olduğundan, eşanlımlı lafızlarla hadisin rivayet edilmesine bir sakınca görmemişlerdir. Konuyla alakalı Süfyân es-Sevrî'den nakledilen: "Eğer size, duyduğumu rivayet ediyorum desem, bana inanmayın zira benim kastettiğim manadır" bu sözden de anlaşılan o dönemde hadislerin manalarına önem veriyorlardı.⁵⁰

İkinci neden ise hadislerde lahn olgusu gerçeğinin bulunmasıdır. Bu lahnın nedeni Arap olmayan ve Arapçayı bilmeyenlerin hadisleri rivayet ederken yaptıkları hatalardır. Bu gerçeklere rağmen musannıf (İbn Mâlik) hadislerle çok istişâta bulunmuş ve nahivde buna uymayanları hata ile nitelendirmiştir. Bir gün bir hadis ile istişâta bulunurken öğrencilerinden

⁴⁵ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/14-15.

⁴⁶ Bağdâdî, *Hizâne* 1/10-11; Süyûtî, *el-İktirâh*, 44.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-sahîh* thk. Muhammed Züheyr b. Nasr, (Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 2001/1422), "Fedâilü'l-Kur'ân" 22, 6/192.

⁴⁸ Buhârî, "Nikâh", 50.

⁴⁹ Buhârî, "Vekâle", 10.

⁵⁰ Süyûtî, *el-İktirâh*, 45.

birisi ona şöyle demiştir: “Efendim bu hadisi acemler rivayet etmiştir. Resulullahın (s.a.v.) söylemediği lafızlar var” İbn Mâlik bu söze herhangi bir cevap verememiştir.”⁵¹

Ebû Hayyân, neden bu bakış açısına sahip olduğunu ve yanlış anlaşılmasa için şöyle açıklama yapma ihtiyacı duymuştur: “ Bu mesele konusunda çok uzadıya açıklamalarda bulundum, çünkü bu konuyu bilmeyen birisi şöyle bir soru yöneltebilir; nahiv âlimlerini anlamıyorum, içerisinde Müslüman ve kâfirlerin bulunduğu Arap kelamı ile istişhâta bulunuyorlar, fakat Buhârî ve Müslim gibi adil ve güvenilir muhaddislerin rivayetleri ile istişhâta bulunmuyorlar” bunu dememeleri için bu uzun açıklamalarda bulundum. Zira bu uzun açıklamayı gören birisi neden hadislerle istişhâd yapılmadığını iyi bir şekilde kavrar.”⁵²

Ebû Hayyân, daha önce de bahsedildiği gibi nahiv kaidelerinin ispatı için hadisleri bir delil olarak kabul etmemektedir. Fakat *el-Bahru'l-Muhît* adlı tefsirinde özellikle Peygamberler kıssalarında veya ayette geçen bir kelimenin sözlük anlamını destekleyici şekilde hadisleri şahid olarak çokça getirmektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse; هَذَا خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَأَلْذِينَ كَفَرُوا قَطَعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ يُصْهِرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ *“Şu ikisi rableri hakkında çekişip duran iki taraftır. Bunlardan inkârcı olanlar için ateşten giysiler biçilmiştir, başlarının üstünden de kaynar su dökülecektir. Bununla karınlarının içindekiler ve derileri eritilir.”*⁵³ Ayette geçen يُصْهِرُ kelimesinin anlamının ne olduğunu açıklarken şu hadisi şahit olarak getirir;

إِنَّ الْحَمِيمَ لِيُصَبُّ عَلَى رُؤُسِهِمْ، فَيَنْفُذُ حَتَّى يَخْلُصَ إِلَى جَوْفِهِ فَيَسْلُبُ مَا فِي جَوْفِهِ، حَتَّى يَمْرُقَ مِنْ قَدَمَيْهِ، وَهُوَ الصِّهْرُ، ثُمَّ يَعُودُ كَمَا كَانَ *“Şüphesiz, kaynar su başlarından dökülür ve midesine ulaşıncaya kadar nüfuz eder ve midesinde olan sihr olan ayaklarından geçinceye kadar dışarı çıkar ve sonra olduğu gibi geri döner”*.⁵⁴

Yine الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَا بٍ *“İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt onlar içindir.”*⁵⁵ Ayette geçen طُوبَى kelimesinin ne olduğunu açıklarken şu hadis ile manasını desteklemektedir. جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَسَأَلَهُ عَنِ الْجَنَّةِ وَذَكَرَ الْحَوْضَ فَقَالَ : فِيهَا فَاكِهَةٌ ؟ قَالَ : نَعَمْ شَجَرَةٌ تُدْعَى طُوبَى :

⁵¹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 45.

⁵² Bağdâdî, *Hizâne*,1/12.

⁵³ el-Hac, 22/19-20.

⁵⁴ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*,6/334.

⁵⁵ er-Ra'd,13/29.

“Bir bedevi Peygamber (s.a.v) gelerek ona Cenneti sordu. Havuzdan bahsetti ve dedi ki: İçinde meyve var mı? Dedi ki: Evet, Tuba adında bir ağaç var”.⁵⁶

Bazen de bir nahiv meselesine destek amacıyla hadisi şahit olarak getirir. Örneğin *“İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur.”*⁵⁷ Ayette geçen (وَ) harfinin kasem ifade ettiğini belirtmek için şu hadisi şahit olarak getirir: *“Müslümanlardan üç çocuğu ölen kişiye ateş dokunmaz, sadece yeminin yerine gelmesi için dokunur.”*⁵⁸

Yukarıda verdiğimiz örnekler Ebû Hayyân'ın tefsir ile ilgili kitabında yer almaktadır. Nahiv ile ilgili kitaplarına baktığımızda az da olsa hadis ile istişhâta bulunmuştur. Örneğin el-İrtişâf adlı nahiv kitabında (بِيد) kelimesinin (غَيْرُ) gibi istisna için kullanıldığını açıklarken şu hadis ile istişhâta bulunmuştur: *“Ben Arapların en fesahatlisiyim, ancak ben Kureyşliyim ve Beni Sa'd'da emzirildim.”*⁵⁹

Yine el-İrtişâf ‘ta (مِنْ) harfi cerrinin mekan için ibtidâu'l-gaye manasında kullanıldığı gibi, mekanın dışında da bu mana da kullanabileceğini kanıtlarken şu hadis ile istişhâta bulunmaktadır: *“Muhammed b. Abdullah ve Allahın Resulünden Rumların reisi Herakleios'a”*⁶⁰

(فِي) harfi cerrinin sebebiyet manasında kullanıldığını şu hadisi şahit olarak getirmektedir: *“Bir kadın, hapsedip ölene kadar hapiste tuttuğu bir kedi sebebiyle ateşe atıldı.”*⁶¹

Yine (أَيْمُ) kelimesinin (الَّذِي) ism-i mevsule izafe edilerek kullanıldığını şu hadis ile istişhâta bulunmuştur: *“Nefsimin elinde olan Allah'a yemin ederim, eğer benim gördüğümü görseydin, az güler, çok ağlardın.”*⁶²

2.3. Arap Kelamı

Arap kelamı şiir ve nesir'den oluşmaktadır. Kur'ân ve kırâatleri ve hadisten sonra nahiv kaideleri oluşturulurken istişhâta bulunulacak üçüncü

⁵⁶ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 5/380.

⁵⁷ Meryem, 19/71.

⁵⁸ Bkz. Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 6/197-198.

⁵⁹ Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, 1545.

⁶⁰ Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, 1718.

⁶¹ Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, 1726.

⁶² Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, 1771.

delildir. Arap kelamının nesir kısmını Arap kabilelerinin lehçeleri oluşturmaktadır. Bilindiği gibi her nesir nahiv kaidelerine kaynaklık teşkil etmemektedir. Ebû Hayyân'a göre nahiv kaidelerine kaynaklık edebilecek nesir, Arap yarımadasının ortalarında acemlerden uzak yerlerde yaşayan kabilelerin lehçeleri ile yapılmalıdır. Arap yarımadasının uç ve kenar noktalarında yaşayan kabilelerin lehçeleri ile istişhâd yapılamaz. Nahiv âlimlerinin çoğu bu görüştedir. Sadece Kûfe ekolüne mensup bazı dilciler ve İbn Mâlik, bütün Arap kabillerinin lehçeleri ile istişhâd yapılabileceğini savunmuşlardır. Ebû Hayyân'a göre fesahat açısından kabileler arasında farklılıklar vardır. Örneğin Hicâz kabilesinin lehçesi en fasih lehçe olarak kabul edilmektedir. Zira "İmâm" denilen ilk Mushaf onların lehçesi ile yazılmıştır. Hicaz kabilesinin lehçesine nahiv kaidelerini bina ederdi, fakat diğer kabilelerin lehçelerine nahiv kaidelerini bina etmez sadece mesmû' olarak değerlendirirdi.⁶³

Ebû Hayyân, Arap kelamının diğer bir türü olan şiire bakışı ise şöyledir: öncelikle nahiv âlimlerinin çoğunluğunun yaptığı tasnife uyarak şiir tabakalarını dörde ayırmıştır:

a) Câhiliyyûn tabakası: Cahilliye döneminde yaşayan şâirleri kapsar. 'Aşâ (ö. 7/629) ve İmru'l-Kays (ö. 25/645) gibi şâirlerden oluşmaktadır. Ebû Hayyân bu tabakanın şiirleri ile istişhâta bulunmuştur.⁶⁴

b) Muhadremûn tabakası: Cahilliye ve İslam döneminde yaşayan şâirlerden oluşmaktadır. Lebîd (ö. 40/ 660) ve Hassân b. Sâbit (ö. 60/680 [?]) gibi şâirler bu dönemin önemli isimlerindedir. Ebû Hayyân bu tabakanın da şiirleri ile istişhâta bulunmaktadır.⁶⁵

c) İslamiyyûn tabakası: İslamın ilk döneminde yaşayan şâirlerdir. Cerîr (ö. 110/728) ve Ferazdâk (ö. 114/732) gibi şâirlerin tabakasıdır. Aynı şekilde Ebû Hayyân bu tabakanın şiirleri ile istişhâta bulunmaktadır.⁶⁶

d) Muvelledûn tabakası: ilk üç tabakadan sonraki şâirlere denilir. Ebû Firâs el-Hamdânî (ö. 357/968) ve Ebû Temmâm (ö. 231/846) bu tabakanın önemli şâirlerindedir. Ebû Hayyân bu tabakanın şiiri ile istişhâta bulunmaz.⁶⁷

Ebû Hayyân bu konuda Basra nahiv ekolünün görüşünü benimsemiştir. Zira onlar da ilk üç tabakanın şiirlerini şâhid olarak kabul ederler. Ebû Hayyân, el-Hamdânî'nin şiiri ile istişhâta bulunan Zamahşerî'yi eleştirirken bunu açık bir şekilde dile getirir:

أيا جارتا ما أنصفت الدهرُ بيننا تعالى أفايمك الهمومُ تعالى

⁶³ Bk. Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 1/23-25-289.

⁶⁴ Bağdâdî, *Hizâne*,1/5.

⁶⁵ Bağdâdî, *Hizâne*,1/ 6.

⁶⁶ Bağdâdî, *Hizâne*,1/ 6.

⁶⁷ Bağdâdî, *Hizâne*,1/6.

“Ey komşu, zaman aramızda insaf etmedi, Gel dertleri paylaşalım gel”
“Bu şiirin şâir’ini araştırdım, bazıları Ebû Firâs el-Hamdânî olduğunu söylemektedirler. Fakat onun divanına baktım bu şiiri bulamadım. Zira Hamdân kabilesine mensup birçok şâir var. Farz edelim ki bu şiir Ebû Firâs el-Hamdânî’ye ait olsun yine de onunla istişhâd yapılmaz. Çünkü Muvelledûn şâirlerinden sayılır, bu tabakanın şiirleri ile istişhâd yapılamaz.”⁶⁸

Yine Ebû Alî el-Fârisî’nin Ebû Temmâm’ın şiiri ile istişhâta bulunmasını şöyle eleştirmektedir: “Nasıl olurda muvelled birisinin şiiri ile istişhâta bulunmuş, hâlbuki onun şiirinde birçok hata tespit edilmiştir.”⁶⁹ Ebû Hayyân, Ebû Temmâm’ı güvenilir bir râvî ve onun tabakasındaki şâirlerin tamamından daha üstün ve sevdiği halde onun şiiri ile istişhâta bulunmamıştır.⁷⁰

2.4. Zarûrât-ı Şi’riyye

Şiirin vezin ve kafiye düzeniyle armonik yapısını korumak için şaire tanınan kural dışı tasarruflar anlamında bir terimdir.⁷¹ Sîbeveyhî el-Kitap’ta “Bâbu mâ yehtemilü’şî’r” şâir’in mecbur kaldığı yerler olarak değerlendirir.⁷² İbn Mâlik de bu konuda Sibeveyhî’ye tabi olmuştur. Onlara göre şâir şiirinde mecbur kalması şartıyla buna cevaz verilir.⁷³ İbn Cinnî, İbn Usfûr el-İşbîlî (ö. 669/1270) ve İbn Hişâm ise, şâirin mecbur kalma şartını koşmamışlar. Onlara göre mutlak olarak şaire bu zaruret hakkı tanınmıştır.⁷⁴

Ebû Hayyân, zaruret konusunda İbn Cinnî ve İbn Usfûr’un metodunu takip etmiştir. Ona göre bu konuda şâir’e kolaylık tanınmıştır, ister mecbur kalsın ister kalmasın fark etmez. Bu konudaki kendi görüşünü ve ondan önceki nahiv âlimlerinin görüşlerini el-İrtişâf adlı eserinde ed-Derâir konulu bapta açıklamaktadır: “Sîbeveyhî’ye göre nesirde caiz olmayan bazı durumlar, mecburiyet şartı ile şâir için şiirde caiz görülmüştür demektedir. İbn Cinnî ve İbn Usfûr mecburiyet şartını koşmamışlardır. Örneğin كم بجودٍ مقرفٍ نال الغلا “Niceleri vardır ki çok az bir cömertlik ile yüce şerefe nail olmuştur.” Şiirde geçen بجودٍ car ve mecrurdan oluşan şibh-i cümle, muzaf olan كم kelimesi ile muzafun ileyh olan مقرفٍ arasına girmiştir. Nahivde muzaf ile muzafun ileyh bir tek kelime olarak değerlendirildiği için bu durum nesirde caiz değildir. Şiir

⁶⁸ Ebû Hayyân, *Bahru’l-muhît*, 3/292-293.

⁶⁹ Ebû Hayyân, *Bahru’l-muhît*, 1/90.

⁷⁰ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/7.

⁷¹ M. Faruk Toprak, “Zarûrât-ı şî’riyye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/138-140.

⁷² Ebû Bişr ‘Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*. thk. Muhammed Hârûn, (Kahire: Mektebetu’l-hancî, 1988), 1/26.

⁷³ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672/1274) *Şerhu’t-teshîl*, thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed el-Mahtûn, (Kahire: Dâru Hecer, 1410/1990), 1/148-149.

⁷⁴ Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, 2/377.

zaruretinden dolayı caiz görülmüştür. Ancak şâirin burada herhangi bir zorunluluğu yoktur. Zira fasıla olmadan da كَم مَقْرَفٍ بِجُودِنَا الْعُلَا şeklinde getirilebilir.⁷⁵

Aynı şekilde Basra dil mektebinin önemli simalarından biri olan Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]) bu zaruret durumunun hem şiir de hem de nesirde olabileceğini savunur. Örneğin وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا “Bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz.” Ve فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا “Onlar da bizi yoldan saptırdılar.”⁷⁶ Ayetlerin sonuna uyum için şiir zarureti olmadığı halde bir elif harfi zaid olarak getirilmiştir.⁷⁷

Ebû Hayyân, nahiv âlimlerinin zaruret ile kastettikleri şeyi, İbn Mâlik’in yanlış anladığını söyler: “Nahiv âlimlerinin şiir zaruretinden maksatları, şiirlere özel olarak tanınan bir durumdur. Yoksa onların kastettikleri şâirin hiçbir şekilde zaruret olarak gelenin doğrusunu yapamaz anlamına gelmez.”⁷⁸

Ebû Hayyân, şiir zarureti hemen hemen bütün kitaplarında değinmiştir. Özellikle el-İrtişâf adlı kitabında konu ile alakalı uzun bir bölüm açmıştır. Ebû Hayyân göre, harf, hareke, takdim, tehir, bedel ve bir kelimenin ilave veya eksiltmesi ile zaruretin yapılabileceğini savunmuştur.⁷⁹

SONUÇ

Nahiv âlimleri, nahiv kaidelerini oluştururken hangi kaynaklar ile istişhâd yapılabileceğini tartışmışlardır. Önemli dilcilerden Ebû Hayyân’ın bu dilsel istişhâdlara bakışı farklıdır. Ona göre Kur’ân kırâatleri, Arap dilinin kurallarına uygun olanları olduğu gibi bu kurallara uygun olmayanlar da bulunmaktadır. Ebû Hayyân bütün kırâatleri tahlile tabi tutulmadan kabul etmenin doğru olmadığını savunmuştur. Kırâatlerin sahih, güvenilir ve sağlam bir rivayet ile gelenleri kabul etmek gerektiğini söylemiştir. Bu nedenle Ebû Hayyân kırâat-ı seb’a’ya itimat eder ve nahivcilerin kâidelerine ve görüşlerine ters düşse bile, bu kırâatlerle kâideler ortaya konulabileceğini söylemektedir. Ebû Hayyân’a göre, kırâatlerin en sahîh ve güvenilir olanı kırâat-ı seb’adır. Belli şartlar dâhilin de olan diğer kırâatleri de kabul etmektedir.

⁷⁵Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, 2/377.

⁷⁶El-Ahzâb, 33/10-67.

⁷⁷Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, 2/377.

⁷⁸Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, 2/378; Mahmûd Şükrî, Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *ed-Darâ'ir ve mâ yesûgu li's-şâ'ir*, (Mısır: el-Matbaatü's-selefiyye, 1925), 8.

⁷⁹Bk. Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, 2/378. Ve sonrası.

Ebu Hayyan hadisle istîşâdı kabul etmemiştir. Bunda hadisçilerin mana ile rivayeti caiz görmemeleri etkili olmuştur. Ayrıca hadis olarak rivayet edilen metinlerde dil yanlışlarının (lahn) mevcudiyeti de Ebu Hayyan'ın ilgili tutumunu etkilemiştir. Çünkü hadis metinlerdeki böylesi hatalar onların dilin doğruluğunu ölçmede bir kıstas olarak kullanılmasına imkan vermeyecektir. Dolayısıyla Ebu Hayyan anılan iki temel sebep ekseninde sorunlu kabul edilen hadis metinlerini dilin doğruluk değeri için bir ölçü olmaya kabil görmemiştir.

Ebû Hayyân'a göre Arap kelimelerinden nahiv kaidelerine kaynaklık edebilecek nesir, Arap yarım adasının ortalarında acemlerden uzak yerlerde yaşayan kabilelerin lehçeleri ile yapılmalıdır. Arap yarımadasının uç ve kenar noktalarında yaşayan kabilelerin lehçeleri ile istîşâd yapılamaz. Ebû Hayyân'a göre fesahat açısından kabileler arasında farklılıklar vardır. Örneğin Hicâz kabilesinin lehçesi en fasih lehçe olarak kabul edilmektedir.

Arap kelamının bir diğer türü olan şiir ise, genel kabule göre ilk üç tabakanın şiirleri ile istîşâd yapılabilir. Ebû Hayyân bu konuda Basra nahiv ekolünün görüşünü benimsemiştir. Zira onlarda ilk üç tabakanın şiirlerini şâhid olarak kabul ederler.

Zaruret konusunda Sibeveyhî ve ona tabi olan İbn Mâlik'e göre şâir şiirinde mecbur kalması şartıyla buna cevaz verilir. İbn Cinnî, İbn Usfûr el-İşbîlî ve İbn Hişâm göre ise, mutlak olarak şâire bu zaruret hakkı tanınmıştır. Ebû Hayyân, zaruret konusunda İbn Cinnî ve İbn Usfûr'un metodunu takip etmiştir. Ona göre bu konuda şâir'e kolaylık tanınmıştır, ister mecbur kalsın ister kalmasın fark etmemektedir.

KAYNAKÇA

Âlûsî, Mahmûd Şükrî, Ebû'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî. *ed-Darâ'ir ve mâ yesûğu li's-şâ'ir*. Mısır: el-Matbaatü's-selefiyye, 1925.

Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî. *Hizânetü'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*. 13 Cilt. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1997/1418.

Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyetu'l-'ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1955.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 2. Basım, 1422/2001.

Durmuş, İsmail. "İstîşâd" 23/396-397. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *Bahru'l-Muhît*, 8 Cilt. thk. Âdil Ahmed-Alî Muavved. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1993/1413.

Ebû Hayyân, *İrtișâfü'd-darab min lisâni'l-'arab*, Kahire: Mektebetu'l-hancî, 1998/1418.

Ebu'l-Bekâ, Eyüp b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî. *el-Külliyât*. thk. Adnan Derviş, Muhammed Medâr. Dımaşk: Muessesetu'r-risâle, 1433/ 2012.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Muhammed Neîm el-Arkasûsî. Beyrut-Lübnan: Muessetu'r-risâle, 2005/1426.

İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî. *Şerhu't-teshîl*. 4 Cilt. thk. Abdurrahman es-Seyyid – Muhammed el-Mahtûn, Kahire: Dâru Hecer, 1990/1410.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânü'l-Arap*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *Müncidü'l-mukriîn ve müşşidü't-tâlibîn*. thk. Nâsır Muhammedî Muhammed Câd. Kahire: Dâru'l-Afâki'l-Arabiyye, 2010.

Kafes, Mahmut. “*Ebû Hayyân el-Endelüsî*” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Makkarî, Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-tîb min ğusni'l-endelus er-ratîb*. 8 Cilt. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.

Râğıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât*. thk. Muhammed Seyyid el-Keylânî. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Marife, ts.

Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. 30 Cilt. thk. Ahmed el-arnavût-Turkî Mustafâ, Beyrut-Lübnan: Dâru ihyai't-Turâsi'l-Arabî, 2000/1420.

Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb*. 5 Cilt. thk. Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetu'l-hancî, 1988.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İktirâh*. thk. Abduhakîm'Atiyye Dımaşk: Dâru'l-Beyrutî, 2006/1427.

Süyûtî, *Hemhu'l-Hevami*. Mısır: Matbaatu's-saade, 1909/1327.

Toprak, M. Faruk. “*Zarûrât-ı şiriyye*” 44/138-140. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.